

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО

СИРОТНІКОВА ЯНА ЄВГЕНІВНА

УДК 349.2

ЮРИДИЧНІ ФІКЦІЇ В ТРУДОВОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення»

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2019

Дисертація є рукописом.

Робота виконана на кафедрі трудового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, доцент **Слюсар Андрій Миколайович**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, професор кафедри трудового права.

Офіційні опоненти:

– доктор юридичних наук, професор **Клемпарський Микола Миколайович**, Донецький юридичний інститут МВС України, професор кафедри загально-правових дисциплін;

– кандидат юридичних наук **Мельник Валентин Володимирович**, Харківський національний університет внутрішніх справ, доцент кафедри правового забезпечення господарської діяльності.

Захист відбудеться 23 квітня 2019 року о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.03 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 84-а.

Автореферат розіслано 22 березня 2019 року.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Н.П. Матюхіна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Стрімкий розвиток суспільства обумовлює необхідність оновлення правового регулювання. У цьому сенсі не є виключенням сфера трудового права. Незважаючи на поступове вдосконалення, чинне законодавство про працю не відображає сучасних потреб суспільно-трудових відносин. Пошук шляхів для підвищення якості трудового законодавства зумовлює увагу до окремих засобів юридичної техніки, серед яких особливе місце займають юридичні фікції.

Сутність юридичної фікції полягає в тому, що певні юридичні наслідки закон може пов'язувати із завідомо неіснуючими фактами. Юридична фікція здатна усувати невизначеності в правовому регулюванні, спрощувати процеси досягнення бажаної правової мети. Водночас, юридичні фікції в трудовому праві мають використовуватись виключно з метою створення правових умов для досягнення оптимального узгодження інтересів учасників трудових і пов'язаних з ними відносин. Актуалізація питань збереження балансу інтересів суб'єктів у сфері трудового права підвищує науковий інтерес до зазначеного засобу юридичної техніки, оскільки порушення такого балансу може призводити до дестабілізації стану соціально-трудових відносин та, як наслідок, мати негативний вплив у правовому регулюванні. Указані обставини зумовлюють значимість проведення дослідження питань реалізації юридичної фікції в трудовому праві.

Встановлення закономірностей зв'язків юридичних фікцій з правовою дійсністю дозволить сформулювати рекомендації та визначити конкретні шляхи для вдосконалення процесів правотворчості та правозастосування в трудовому праві. При цьому дослідження юридичних фікцій у трудовому праві слід вирішувати в контексті загальнотеоретичних положень, які вже набули статусу доктринальних.

Варто підкреслити, що формування та розвиток юридичної фікції як правового явища має досить давню історію, про що свідчить її використання ще за часів римського права. На сучасному етапі формування правової науки слід виокремити вітчизняні та зарубіжні загальнотеоретичні дослідження вказаної проблеми, зокрема у працях В. К. Бабаєва, С. В. Вишневецької, В. М. Горшеньова, Є. А. Джазояна, Л. А. Душакової, В. М. Косовича, О. О. Курсової, Р. Д. Лукича, Є. Ю. Марохіна, Л. О. Морозової, Л. Р. Саркісян, О. Ф. Скакун, О. В. Танімова, І. В. Філімонової, А. М. Ширвіндта; галузеві розробки з питань прояву юридичних фікцій в окремих сферах правовідносин, а, саме: роботи І. І. Бабіна, Р. К. Лотфулліна, Д. Д. Луспеніка,

К. К. Панько, О. В. Уляновської. Дослідженню окремих аспектів юридичних фікцій у трудовому праві присвячені праці Л. О. Золотухіної, Я. В. Сімутіної, Д. О. Смірнова, А. М. Слюсаря, С. М. Черноус, В. Ю. Чуфарова. Поряд із цим науково-теоретичне підґрунтя для вивчення юридичних фікцій у трудовому праві становлять роботи Н. Д. Гетьманцевої, О. Б. Зайцевої, М. М. Клемпарського, З. Я. Козак, В. Л. Костюка, В. В. Лазора, В. В. Мельника, О. В. Москаленко, П. Д. Пилипенка, С. М. Прилипка, Г. І. Чанишевої, І. І. Шамшиної, Л. П. Шумної, І. М. Якушева, О. М. Ярошенка. Здобутки названих вчених мають велику наукову цінність, разом з цим відсутність комплексних розробок щодо сутності, значення та прояву юридичних фікцій в трудовому праві, з метою осмислення їх ролі в механізмі правового регулювання суспільно-трудових відносин, зумовлює здійснення нових досліджень.

Таким чином, актуальність теми дослідження обумовлена, по-перше, теоретичною необхідністю розкриття сутності юридичної фікції в трудовому праві, розвитку доктринальних підходів, по-друге, практичною необхідністю у створенні оновленої, злагодженої системи трудового права, правильному застосуванні юридичної фікції та її ефективному втіленню в норми трудового права. Комплексний підхід до вивчення юридичних фікцій як засобу юридичної техніки, їх прояву в нормах трудового права дозволить розкрити не тільки можливості юридичної фікції, але й допоможе визначити сутність окремих правових норм, створених за її допомогою.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана згідно з планом науково-дослідницьких робіт кафедри трудового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого в межах державної цільової комплексної програми «Проблеми вдосконалення правового регулювання відносин у сфері праці та соціального захисту» (номер державної реєстрації 0111U000960). Тема дисертації затверджена вченою радою Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол № 1 від 11 вересня 2015 року).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є комплексна наукова розробка сутності та специфіки юридичної фікції як засобу юридичної техніки в трудовому праві, виявлення правотворчого і правозастосовного потенціалу та вироблення науково обґрунтованих підходів щодо використання юридичних фікцій у галузі трудового права. Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити низку взаємопов'язаних завдань, а саме:

- надати загальну характеристику засобу юридичної фікції в трудовому праві, що включає в себе розкриття її сутності, значення, поняття, виділення особливих рис;

- здійснити диференціацію понять «юридична фікція», «правова фікція», «фіктивна норма», «норма-фікція», «фіктивність» з метою вдосконалення процесів правотворчості та правозастосування в трудовому праві;

- з'ясувати основні напрямки наукової думки щодо природи юридичних фікцій, виявити історичне підґрунтя її формування та оцінити сучасний стан наукової розробки в трудовому праві;

- провести класифікацію норм трудового права, створених із використанням юридичної фікції як засобу юридичної техніки;

- виявити та надати характеристику нормативним приписам трудового законодавства, які створені за допомогою юридичної фікції, та з'ясувати їх роль у регулюванні суспільно-трудових відносин;

- визначити особливості правового статусу окремих суб'єктів трудового права в аспекті реалізації юридичної фікції;

- сформулювати науково обґрунтовані пропозиції, спрямовані на вдосконалення чинного трудового законодавства із використанням засобу юридичної техніки – юридичної фікції.

Об'єктом дослідження є відносини, що виникають при застосуванні юридичних фікцій у нормах трудового права.

Предметом дослідження є юридична фікція як явище правової дійсності та засіб юридичної техніки, що застосовується для формування норм трудового законодавства.

Методи дослідження. Для досягнення мети роботи і виконання завдань, зумовлених нею, використано низку загальнонаукових та спеціальних методів пізнання. Зокрема методами, які використовувались у цьому дослідженні є: діалектичний, системно-структурний, порівняльно-правовий, історично-правовий, логіко-семантичний, аналітичний, формально-логічний, формально-юридичний, метод узагальнення.

Дослідження сутності юридичної фікції в трудовому праві, з'ясування її істотних рис, формулювання понять здійснено за допомогою аналітичного, формально-логічного та логіко-семантичного методів. Використання системно-структурного методу дозволило здійснити класифікацію норм трудового права, створених за допомогою юридичної фікції. Історично-правовий та порівняльно-правовий методи використовувались при аналізі вітчизняного трудового законодавства, наукових думок учених, історичних передумов появи юридичної фікції

як засобу юридичної техніки. На основі діалектичного методу розглянуто проблеми застосування норм трудового права, створених за допомогою юридичних фікцій. Формально-юридичний метод та метод узагальнення використовувались при формулюванні окремих пропозицій з удосконалення законодавства про працю України.

Теоретичне підґрунтя роботи становлять наукові праці фахівців у галузі теорії права, трудового права, інших галузей юридичної науки. Нормативно-правову та інформаційну базу наукового дослідження склали: Конституція України, Кодекс законів про працю України (далі – КЗпП України), інші закони України (далі – ЗУ), проект Трудового кодексу України, рішення Конституційного Суду України (далі – КСУ), Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ або Суд), судова практика.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що представлена на захист робота є першим комплексним дослідженням юридичних фікцій у науці трудового права. На основі теоретичних розробок обґрунтовано власну точку зору щодо юридичних фікцій та їх місця в трудовому праві, сформульовано низку нових положень, висновків і наведено відповідні пропозиції щодо вдосконалення трудового законодавства з використанням засобу юридичної фікції.

У результаті проведеного наукового пошуку сформульовано й обґрунтовано наукові висновки і положення, які виносяться на захист.

Уперше:

– запропоновано узагальнене поняття юридичної фікції в трудовому праві, під якою слід розуміти прийом (засіб) юридичної техніки, котрий використовується у правотворчості та полягає в конструванні неіснуючого в дійсності чи визнанні неіснуючим того, що існує в дійсності шляхом створення норм трудового права, з метою регулювання суспільно-трудових відносин та заповнення певного сегмента в правовому полі;

– сформульовано визначення поняття правової фікції в трудовому праві, під якою слід вважати створену за наслідком використання юридичної фікції норму трудового права, яка у правозастосуванні є загальнообов’язковою, неспростовною та закріплює факти, які існують незалежно від їх дійсного (реального) існування;

– аргументовано необхідність класифікації норм трудового права, створених із використанням юридичної фікції (правових фікцій), з метою охоплення прояву юридичних фікцій у системі трудового права, установлення місця норм трудового права, що нею породжені;

– здійснено класифікацію норм трудового права, створених за

допомогою юридичної фікції, визначено її основні критерії: за наслідками використання; за роллю в регулюванні суспільно-трудових відносин; за предметом узагальнення; за сферою впливу; за умовою настання певного юридичного факту; за формою виразу; залежно від ролі в правовому регулюванні; за ступенем обов'язковості;

– обґрунтовано висновок про те, що сприйняття колективних суб'єктів трудового права цілісними можливо саме завдяки юридичній фікції;

– здійснено комплексне дослідження засад побудови норм чинного трудового законодавства, створених за допомогою юридичної фікції як засобу юридичної техніки;

– обґрунтовано доцільність використання юридичної фікції у нормах трудового права щодо обчислення строків (ч. 1 ст. 28, ст. 39-1, ч. 5 ст. 43, ч. 5 ст. 241-1 КЗпП України; ч. 4 ст. 39 ЗУ «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності»), а також у правовому регулюванні зняття дисциплінарних стягнень (ч. 1 ст. 151 КЗпП України).

Удосконалено:

– положення про основні риси юридичної фікції, які повною мірою відображають її юридичну природу. Зокрема, визначено, що юридична фікція є самостійним засобом (прийомом) юридичної техніки; полягає в конструюванні неіснуючого в дійсності чи визнанні неіснуючим того, що існує в дійсності; втілюючись у норму права, юридична фікція як засіб юридичної техніки трансформується в правову фікцію; використовується в правотворчості (як юридична фікція – засіб юридичної техніки) та в правозастосуванні (як правова фікція); має здатність формувати норми права; може закріплюватися як у типових, так і нетипових нормах права; умовність юридичної фікції починається та закінчується на стадії правотворення; несе категоричний та неспростовний характер на стадії правозастосування; є практично необхідною та корисною; використовується з метою врегулювання суспільних відносин; допомагає уникнути зловживання правом;

– положення щодо відмежування понять «юридична фікція», «правова фікція», «фіктивна норма», «фіктивність» та запропоновано відмовитись від уживання терміну «норма-фікція» з метою уникнення помилок у нормотворчості та нормозастосуванні в трудовому праві;

– висновок про відмежування юридичної фікції від суміжного, проте не тотожного поняття «правова фікція» з метою однозначного їх розуміння, зокрема визначено, що юридична фікція як засіб юридичної техніки використовується на стадії правотворчості, тимчасом як правова

фікція є нормою трудового права, що була створена з використанням юридичної фікції;

– положення, за якими роботодавці (юридичні особи), трудові колективи, професійні спілки, комісії по трудових спорах є суб'єктами трудового права, що створені із застосуванням юридичної фікції.

Набули подальшого розвитку:

– наукові підходи до розуміння юридичної фікції виключно як засобу юридичної техніки, що полягає в конструюванні неіснуючого в дійсності чи визнанні неіснуючим того, що існує в дійсності;

– положення щодо передумов виникнення, формування та еволюції юридичної фікції в правовій думці;

– наукові погляди стосовно реалізації юридичної фікції в нормах, які регулюють діяльність суб'єктів трудового права, їх правосуб'єктність;

– підходи до реалізації юридичної фікції в нормах трудового права шляхом використання таких нормативних схем:

1) визнання в правовому полі існуючим факту, що відсутній у дійсності, тобто не існує в матеріальному світі;

2) визнання в правовому полі неіснуючим факту, що насправді існує в дійсності (матеріальному світі).

За результатами проведеного дослідження сформульовано низку пропозицій щодо вдосконалення чинного трудового законодавства із використанням юридичної фікції, які можуть бути використані при доопрацюванні проекту Трудового кодексу України.

Практичне значення одержаних результатів. Викладені в дисертації висновки і пропозиції можуть бути використані:

– у науково-дослідницькій діяльності – як основа для подальшого вивчення відповідної тематики, розвитку вчення про юридичні фікції в трудовому праві;

– у законотворчій діяльності – при удосконаленні чинного трудового законодавства України;

– у навчальному процесі – під час підготовки підручників і навчальних посібників з дисциплін «Трудове право», «Трудові спори», «Правове регулювання управління персоналом» та при викладанні відповідних матеріалів студентам закладів вищої освіти юридичного профілю.

Апробація результатів дослідження. Робота виконана на кафедрі трудового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, обговорена на засіданні кафедри, схвалена нею і рекомендована до захисту. Основні результати дослідження

оприлюднені на науково-практичних конференціях та круглих столах, серед яких: Всеукраїнська наукова конференція молодих учених «Юридична осінь 2015 року» (м. Харків, 11 листопада 2015 року); Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми вдосконалення законодавства та правозастосування» (м. Запоріжжя, 26–27 жовтня 2018 року); Круглий стіл «Розвиток підприємництва в Україні: безпека здійснення господарської діяльності» (м. Харків, 14 грудня 2018 року).

Публікації. Основні положення дисертації знайшли відображення в 9 наукових публікаціях, у тому числі 6 наукових статтях, опублікованих у фахових наукових виданнях України (з них 2 статті у фаховому науковому виданні України, яке включене до міжнародних наукометричних баз), а також у тезах 3 доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації визначаються метою, завданням, об'єктом та предметом дослідження. Робота складається зі вступу, двох розділів, які містять 5 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 180 сторінок, з них основний текст – 160 сторінок, список використаних джерел (170 найменувань) – 17 сторінок, додатки – 3 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертації, продемонстровано зв'язок з науковими планами та програмами, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет, а також методологію дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення отриманих результатів, наведені дані про апробацію та публікації, структуру і обсяг роботи.

Розділ 1. «Загальні засади і місце юридичних фікцій у трудовому праві» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 1.1. «Юридичні фікції в трудовому праві: поняття, сутність і значення» здійснено огляд наукових досліджень, присвячених юридичній фікції. Обґрунтовано наявність окремих галузевих наукових розробок юридичних фікцій, що свідчить про актуальність їх розгляду в контексті формування правових норм різних галузей права. На підставі узагальнення теоретичних позицій здійснено наукове осмислення окремих питань юридичних фікцій у трудовому праві.

Аналіз наукових праць надав можливість дійти висновку про те, що найчастіше дослідники розглядають юридичну фікцію з трьох

найбільш загальних позицій: 1) як засіб юридичної техніки; 2) як нетиповий нормативний припис; 3) як явище, що має «подвійну» сутність: позитивну та негативну.

Доведено, що поняття «юридична фікція», «правова фікція» та «норма-фікція» не є синонімічними і несуть різне змістове навантаження. Підкреслено, що термін «юридична фікція» є виключно поняттям, котре означає засіб (прийом) юридичної техніки, який використовується законодавцем у правотворчій діяльності та надає змогу створити конструкцію норми, побудувати її зміст. Зазначено, що створену за результатами застосування юридичної фікції норму доцільно на етапі правозастосування називати «правовою фікцією». Термін «норма-фікція» як позначення зовнішнього прояву юридичної фікції визнано неконструктивним, оскільки таке розуміння неминуче призведе до сприйняття цих норм «фіктивними».

Проведене дослідження дозволило виділити основні риси юридичної фікції, які повною мірою відображають її юридичну природу, та сформулювати авторські визначення понять «юридична фікція в трудовому праві», «правова фікція в трудовому праві».

У підрозділі 1.2. «Історичні аспекти розвитку юридичних фікцій як правової категорії» на підставі вивчення як вітчизняної, так і зарубіжної наукової літератури констатовано, що уявлення про фікції знаходиться в стані постійної трансформації. Виділено чотири загальні періоди еволюції розвитку вчень про фікції: 1) стародавній; 2) середньовічний; 3) новий; 4) новітній. У дисертації зазначено, що кожному з цих етапів притаманна специфіка розуміння фікцій в праві.

Стародавній період передусім характеризується прикладами розуміння фікцій римськими юристами. Зокрема, визначено, що юридична фікція як засіб юридичної техніки ніколи не розглядалась у негативному значенні, вона була самостійним засобом, який використовувався або у формулах для подання та вирішення позовів, або чітко закріплювалась у законі та мала на меті урегулювання відносин. У негативному ж значенні фікція розглядалась лише як дії осіб, що мали ознаки фіктивності.

Відзначається, що в *період Середньовіччя* вчення про юридичні фікції не було популярним, передусім його розвивали німецькі та французькі вчені, переважно – в аспекті існування «теорії фікції юридичної особи». У зв'язку з цим приклади юридичних фікцій не є розгалуженими, а вивчення самого явища фікції як окремої категорії і зовсім не відбувалось.

Встановлено, що в *період нового часу XIX-XX ст.ст.* на

проблему юридичної фікції було спрямовано пильну увагу правознавців. В іноземній та вітчизняній юридичній літературі виникало безліч суперечок з приводу природи юридичних фікцій, їх походження та ролі в сучасному законодавстві. Діапазон різних думок був надзвичайно широкий – від повного заперечення фікцій взагалі й тверджень про те, що це неприйнятне праву явище, до визнання позитивної ролі фікцій у праві. Причому не існувало навіть єдиної думки щодо самого поняття фікції. Констатовано, що вивчення юридичних фікцій уже виходило за межі єдиної уваги до юридичних осіб, звертаючись більше до окремих нормативних приписів.

Новітні часи характеризуються наявністю окремих галузевих наукових розробок щодо юридичних фікцій. Відзначаються тенденції розгляду юридичної фікції з точки зору практики, що у свою чергу призводить до переходу вчених від загальноправового дослідження до аналізу практичних випадків прояву юридичних фікцій у конструкціях норм певних галузей права.

Зроблено висновок, що досі питання юридичних фікцій у трудовому праві України не були предметом комплексного наукового дослідження, що робить очевидною як доктринальну, так і практико-прикладну потребу системного розгляду вказаної проблематики.

У підрозділі 1.3. «Класифікація норм трудового права, створених за допомогою юридичних фікцій» здійснено огляд загальнотеоретичних підходів до класифікації юридичних фікцій. Досліджено, чи охоплюють доктринальні підходи усі можливі правові фікції, що існують у трудовому праві. Розглянуто окремі наукові позиції щодо класифікації юридичних фікцій з метою їх розвитку в межах дослідження правових фікцій у трудовому праві.

Зроблено висновок, що в трудовому праві поряд із відомими загальної теорії права виокремлюються додаткові критерії класифікації юридичних фікцій, та обґрунтовано певні пропозиції. Зокрема, зазначена доцільність здійснення класифікації норм трудового права, створених за допомогою юридичної фікції, за такими критеріями: за наслідками використання (на конструктивні (позитивні), деструктивні (негативні), змішані правові фікції); за роллю в регулюванні суспільно-трудових відносин (на теоретичні (або понятійні), регулятивні правові фікції); за предметом узагальнення (на прості, похідні правові фікції); за сферою впливу (на загально-правові, локальні); за умовою настання певного юридичного факту (на умовні, безумовні); за формою виразу (на відкриті, приховані (латентні) правові фікції); залежно від ролі в правовому регулюванні (на матеріально-правові, процесуально-правові,

змішані (матеріально-процесуальні) правові фікції); за ступенем обов'язковості (на імперативні, диспозитивні).

Розділ 2. «Юридичні фікції та їх прояв у правовому регулюванні відносин у сфері праці» містить два підрозділи.

У підрозділі 2.1. «Сфера застосування юридичних фікцій у правовому регулюванні трудових і пов'язаних з ними відносин» здійснено дослідження норм трудового права, які відповідають одній з наведених нормативних ознак: 1) визнання існуючим факту, що не існує в дійсності, тобто не існує в матеріальному світі; 2) визнання неіснуючим факту, що насправді існує в дійсності (матеріальному світі).

Визначено, що юридична фікція знаходить свій прояв у нормах чинного законодавства про працю щодо: обчислення процесуальних строків (ст. 39-1, ч. 5 ст. 43, ч. 5 ст. 241-1 КЗпП України; ч. 4 ст. 39 ЗУ «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності»), у яких використовується принцип «мовчазної згоди», «автоматичного вирішення будь-якої невизначеної ситуації»; визнання особи такою, котра не мала дисциплінарного стягнення (ст. 151 КЗпП України); проходження особою випробування при прийнятті на роботу (ч. 1 ст. 28 КЗпП України); колективної відповідальності учасників трудових відносин (ст.ст. 135-2, 252-8 КЗпП України); оплати праці (ч. 1 ст. 112 КЗпП України); стосовно представництва у сфері трудового права.

За результатами детального аналізу вказаних правових фікцій, у тому числі в аспекті наведеної у цій роботі класифікації, сформульовано низку пропозицій щодо вдосконалення норм трудового законодавства. Зокрема запропоновано Книгу Першу «Загальні положення» проекту Трудового кодексу України №1658 від 27.12.2014, підготовленого до другого читання 24.07.2017 (далі – проект Трудового кодексу України) доповнити Главою 4 «Представництво у сфері праці», та наведено редакцію статті першої глави, у якій визначено дефініцію представництва у сфері праці, осіб, які можуть діяти через представника в індивідуальних та колективних відносинах у сфері праці, перелік документів, якими можуть бути підтверджені повноваження представників. Доцільним є виключення норм щодо колективної відповідальності учасників трудових відносин (ст.ст. 135-2, 252-8 КЗпП України) з огляду на те, що юридична фікція на певній ділянці правового регулювання, використовуючи хибне судження, у кінцевому результаті повинна реалізувати істину в правовому регулюванні, а не навпаки. Тоді як зазначені норми, не встановлюють «якісного» правового результату, а можуть порушувати права окремих працівників. Зроблено висновок, що нормативне положення ч. 1 ст. 112 КЗпП

України не сприяє дотриманню балансу інтересів суб'єктів трудових відносин та покладає наслідки погіршення умов оплати праці на працівника навіть у випадку відсутності його вини, у зв'язку з чим існує доцільність його виключення.

Визначено, що використання юридичної фікції в конструкції норм трудового права щодо обчислення тих чи інших строків є обґрунтованим. У цих випадках правові фікції слугують важливим засобом обмеження негативного впливу учасників трудових відносин один на одного, сприяють охороні прав суб'єктів трудового права, подоланню невизначеності в правозастосуванні.

У підрозділі 2.2. «Визначення правового статусу окремих суб'єктів трудового права в аспекті реалізації юридичної фікції» здійснено розгляд юридичної особи-роботодавця, трудового колективу, професійних спілок, комісій по трудових спорах як суб'єктів трудового права, створених з використанням юридичної фікції. Вказаним учасникам трудових і пов'язаних з ними відносин має бути притаманна організаційна єдність, тобто наявність самостійної структури, яка б формувала цілісну особу. Відокремлення волі фізичних осіб, які фактично стоять за кожним з перелічених суб'єктів, можливе завдяки юридичній фікції, яка для досягнення правових цілей використовує іншу категорію – трудову правосуб'єктність. Неможливість суб'єктом права в певних випадках реалізувати власну правосуб'єктність повною мірою, якою, наприклад у повному обсязі наділений працівник, не є недосконалістю засобу юридичної фікції, а певними упущеннями законодавця на тому чи іншому етапі розвитку законодавства. Зазначено, що, використовуючи юридичну фікцію в нормах про визначення правового статусу юридичної особи-роботодавця, видається можливим на законодавчому рівні закріпити: час та умови набуття і припинення трудової правосуб'єктності, випадки відповідальності, яку може бути покладено на юридичну особу-роботодавця у разі порушення покладених на неї обов'язків. Аргументовано, що трудове право має здатність за допомогою юридичної фікції наділити відокремлений підрозділ власною правоздатністю, відособити як від юридичної особи, так і від осіб, які її представляють. У зв'язку з цим вважається доцільним закріплення в проекті Трудового кодексу України такого положення: «Також роботодавцем можуть визнаватись філії, відділення чи інші відокремлені підрозділи юридичної особи без статуту останньої, якщо відповідне передбачене установчими документами або нормативними актами».

Визначено, що в матеріальному світі трудовий колектив є

явищем соціальним, однак не є правосуб'єктивним в силу свого походження. За юридичною конструкцією трудового колективу стоять певні фізичні особи, які в трудових відносинах вже набули статусу працівників, а, отже, їх просте спільне об'єднання в одну групу не буде створювати нову якісну єдність, а лише поєднувати представлені в них права та обов'язки. На законодавчому рівні не передбачений механізм уособлення волі всіх працівників в одне ціле та яким чином ця воля трансформується із зміною трудових кадрів. Трудовий колектив на рівні закріплення його законодавцем наразі представляє собою недосконалу правову фікцію, яка, з одного боку, передбачає існування вказаного трудового колективу як єдиного механізму, однак, з іншого боку, не наділяє його всіма властивостями, які повинен мати суб'єкт права. У зв'язку з цим визнано логічним реформування трудового законодавства через виключення положень щодо можливості трудового колективу бути суб'єктом трудового права.

Виявлено, що в структурі правових норм, які регламентують створення та діяльність професійної спілки, використано «множинність» юридичних фікцій, а саме: відокремлення відповідної кількості працівників як організаційної структури із власною трудовою правосуб'єктністю; використання інституту представництва для діяльності профспілки; прирівнювання профспілок до юридичних осіб, навіть за умови непроходження ними відповідної державної реєстрації; сприйняття органами реєстрації документів, наданих профспілкою для легалізації, завжди достатніми з огляду на неможливість відмови в легалізації. На підставі проведеного дослідження в аспекті реалізації юридичної фікції при закріпленні правового статусу професійних спілок визначено, що для вдосконалення останнього шляхи реформування мають полягати у наступному: 1) визначенні детального порядку створення професійних спілок, який не буде піддаватись жодним сумнівам та відповідно включати умови та порядок набуття професійною спілкою трудової правосуб'єктності; 2) регламентуванні більш чіткого кола прав та обов'язків, якими наділяються профспілки для здійснення своєї мети; 3) запровадженні юридичної відповідальності профспілок як суб'єкта правовідносин і органу за невиконання покладених на них обов'язків як складової трудової правосуб'єктності; 4) започаткуванні механізму представництва профспілкою інтересів у будь-яких правових відносинах, що має включати випадки здійснення представництва, порядок виникнення та припинення такого представництва.

Грунтуючись на проведеному аналізі правових підстав

діяльності комісії по трудових спорах, стверджується, що норма трудового права, яка передбачає обов'язковість звернення до комісії по трудових спорах (ст. 224 КЗпП України), є деструктивною правовою фікцією, оскільки заважає учасникам трудових відносин у реалізації їх конституційного права на безпосереднє звернення із захистом до судового органу. Підкреслено, що в конструкції статті 230 КЗпП України використано юридичну фікцію, яка надає комісії повноваження на вирішення трудового спору із виданням виконавчого документа, тоді як комісія по трудових спорах не є судовим чи іншим державним органом, зареєстрованим відповідно до вимог законодавства. Встановлено, що з використанням засобу юридичної фікції можливо передбачити створення єдиного органу як альтернативного судового захисту – трудових третейських судів.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й вирішення наукового завдання, яке полягає в наданні загальної характеристики юридичним фікціям шляхом визначення поняття, з'ясування сутності та особливих рис, виявленні історичного підґрунтя появи як правової категорії, а також встановленні місця юридичних фікцій у системі норм трудового права, що надало змогу сформулювати пропозиції щодо вдосконалення чинного трудового законодавства. Серед висновків, зроблених у підсумку дослідження, найголовнішими є такі:

1. Юридична фікція в трудовому праві має розглядатись як особлива правова категорія, засіб юридичної техніки, за допомогою якого формуються правові норми стосовно закріплення фактів, що існують незалежно від їх дійсного (реального) існування.

2. Багатозначність слова «фікція» та термінологічне різноманіття юридичних фікцій у наукових працях (поряд із термінами «правова фікція», «фіктивна норма», «фіктивність», «норма-фікція») зобов'язує не лише визначитися із мовним позначенням цього феномена, а й здійснити відмежування понять, зокрема:

а) у контексті розуміння юридичної фікції як засобу юридичної техніки наголошено на використанні такого значення слова «фікція», як створення положення, що видається з певною метою за дійсне. Водночас метою видання за дійсне певного положення є регулювання суспільно-трудова відносин у правовому полі. Таким чином, юридична фікція в силу того, що вона має на меті врегулювання суспільних відносин, набуває позитивного значення;

б) поняття «юридична фікція» та «правова фікція» не є

синонімічними і несуть різне змістове навантаження. Термін «юридична фікція» є виключно поняттям, що означає засіб (прийом) юридичної техніки, який використовується законодавцем у правотворчій діяльності та надає змогу створити конструкцію норми, побудувати її зміст. Тоді як створену за результатами застосування юридичної фікції норму доцільно на етапі правозастосування називати «правовою фікцією»;

в) термін «норма-фікція» як позначення зовнішнього прояву юридичної фікції видається неконструктивним, оскільки неминуче призведе до сприйняття цих норм «фіктивними». Указаних асоціацій необхідно уникати, оскільки фіктивні явища є наслідком недобросовісних дій учасників відносин та вчиняються поза правовим простором;

г) некоректним є виділення терміна «фіктивна норма» в межах дослідження «юридичної фікції» як правового явища. Змістовність цих термінів є абсолютно різною, оскільки при посиленні на існування фіктивних норм передбачається існування певної помилки нормотворця, у зв'язку з чим норма права стає нереалізованою та такою, яка неможлива для застосування. Тоді як термін «юридична фікція» свідчить про використання нормотворцем засобу юридичної техніки для досягнення певного правового результату.

3. Юридична фікція має власні риси, що повною мірою відображають її правову природу. Так, юридична фікція: 1) є самостійним засобом (прийомом) юридичної техніки; 2) полягає в конструюванні неіснуючого в дійсності чи визнанні неіснуючим того, що існує в дійсності; 3) втілюючись у норму права, юридична фікція як засіб юридичної техніки трансформується в правову фікцію; 4) використовується в правотворчості (як юридична фікція – засіб юридичної техніки) та в правозастосуванні (як правова фікція); 5) має здатність формувати норми права; 6) може закріплюватися як у типових, так і нетипових нормах права; 7) умовність юридичної фікції починається та закінчується на стадії правотворення; 8) несе категоричний та неспростовний характер на стадії правозастосування; 9) є практично необхідною та корисною; 10) використовується з метою врегулювання суспільних відносин; 11) допомагає уникнути зловживання правом.

4. Під юридичною фікцією в трудовому праві слід розуміти прийом (засіб) юридичної техніки, який використовується у правотворчості та полягає в конструюванні неіснуючого в дійсності чи визнанні неіснуючим того, що існує в дійсності шляхом створення норм трудового права, з метою регулювання суспільно-трудова відносин та

заповнення певного сегмента в правовому полі.

5. Правовою фікцією в трудовому праві слід вважати створену за наслідком використання юридичної фікції норму трудового права, яка у правозастосуванні є загальнообов'язковою, неспростовною та закріплює факти, які існують незалежно від їх дійсного (реального) існування.

6. Класифікація юридичних фікцій у трудовому праві містить як теоретичне, так і практичне значення, оскільки дозволяє: 1) виявити наявні протиріччя та недосконалості в трудовому праві при застосуванні юридичної фікції; 2) виявити коло трудо-правових відносин, що потребують регулювання за допомогою юридичної фікції; 3) удосконалити наявні правові фікції.

7. Правові фікції в трудовому праві можна класифікувати: 1) за наслідками використання (на конструктивні (позитивні), деструктивні (негативні), змішані правові фікції); 2) за роллю в регулюванні суспільно-трудова відносин (на теоретичні (або понятійні), регулятивні правові фікції); 3) за предметом узагальнення (на прості, похідні правові фікції); 4) за сферою впливу (на загально-правові, локальні); 5) за умовою настання певного юридичного факту (на умовні, безумовні); 6) за формою виразу (на відкриті, приховані (латентні) правові фікції); 7) залежно від ролі в правовому регулюванні (на матеріально-правові, процесуально-правові, змішані (матеріально-процесуальні) правові фікції); 8) за ступенем обов'язковості (на імперативні, диспозитивні).

8. Аналіз чинного законодавства дозволив виявити, що юридична фікція знаходить своє втілення в нормах законодавства про працю:

а) щодо обчислення процесуальних строків (ч. 1 ст. 28, ст. 39-1, ч. 5 ст. 43, ч. 5 ст. 241-1 КЗпП України; ч. 4 ст. 39 ЗУ «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності»), у яких використовується принцип «мовчазної згоди», «автоматичного вирішення будь-якої невизначеної ситуації». У цих випадках правові фікції слугують важливим засобом обмеження негативного впливу учасників трудових відносин один на одного, сприяють охороні прав суб'єктів трудового права, подоланню невизначеності в правозастосуванні;

б) у ч. 1 ст. 112 КЗпП України, яка передбачає, що при виготовленні продукції, котра виявилася браком не через вину працівника, оплата праці по її виготовленню провадиться за зниженими розцінками. Указана норма не сприяє дотриманню балансу інтересів суб'єктів трудових відносин та покладає наслідки погіршення умов оплати праці на працівника навіть у випадку відсутності його вини;

в) щодо колективної відповідальності учасників трудових

відносин (ст.ст. 135-2, 252-8 КЗпП України). Використана юридична фікція полягає в тому, що особи, які виконують бригадну (колективну) роботу повинні нести відповідальність навіть у разі належного виконання своїх обов'язків;

г) у ч. 1 ст. 151 КЗпП України, згідно якої працівник вважається таким, що не мав дисциплінарного стягнення, якщо протягом року з дня його накладення працівника не було піддано новому стягненню. Указана правова фікція здатна реабілітувати порушника трудової дисципліни;

д) стосовно представництва у взаємовідносинах із профспілкою, іншим виборним органом, у разі реалізації права на працю особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку. Юридична фікція в інституті представництва надає можливість вчиняти дії одній особі, тоді як передбачається, що діє інша особа.

9. Таким суб'єктам трудового права, як роботодавцю-юридичній особі, трудовому колективу, професійній спілці, комісії по трудових спорах має бути притаманна організаційна єдність, тобто наявність самостійної структури, яка б формувала цілісну особу. Відокремлення волі фізичних осіб, які фактично стоять за кожним з перелічених суб'єктів, можливе завдяки юридичній фікції, яка для досягнення правових цілей використовує іншу категорію – правосуб'єктність.

10. Виходячи з концептуальних засад використання юридичної фікції як засобу створення норм права, необхідні певні законодавчі зміни, а саме:

- закріплення інституту представництва у сфері праці;
- встановлення часу та умов набуття і припинення трудової правосуб'єктності юридичної особи-роботодавця;
- запровадження норми щодо визнання роботодавцем філій, відділень чи інших відокремлених підрозділів юридичної особи без набуття статуту останньої;
- вдосконалення правового статусу професійних спілок шляхом закріплення детального порядку створення професійних спілок, кола прав та обов'язків, якими наділяються профспілки для здійснення своєї мети;
- запровадження юридичної відповідальності профспілок як суб'єкта правовідносин, запровадження механізму представництва профспілкою інтересів працівників у будь-яких правових відносинах;
- виключення норм, які передбачають обов'язковість звернення до комісії по трудових спорах;
- запровадження трудового третейського суду як альтернативного способу захисту трудових прав працівників.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких відображені основні результати дослідження:

1. Сиротнікова Я. Є. Загальні положення про юридичні фікції в трудовому праві України. *Право і суспільство*. 2017. №2. С. 84-89.

2. Сиротнікова Я. Є. Історико-правові погляди на юридичні фікції та генезис їх розвитку. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: юридичні науки*. Вип. 2. Том 1. 2017. С. 143-148.

3. Сиротнікова Я. Є. Юридичні фікції в нормах трудового права України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 6. Том 4. С. 105-107.

4. Сиротнікова Я. Є. Представництво в трудовому праві як юридична фікція. *Право та інноваційне суспільство* : електрон. наук. вид. 2018. № 1 (10). С. 73-77. URL: <http://apir.org.ua/wp-content/uploads/2018/06/Syrotnikova10.pdf>

5. Сиротнікова Я. Є. Комісія по трудових спорах як орган, створений з використанням юридичної фікції: проблеми та шляхи реформування. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2018. Вип. 2. Т. 3. С. 125-128.

6. Сиротнікова Я. Є. Умовні та безумовні правові фікції в трудовому праві України. *Право та інноваційне суспільство* : електрон. наук. вид. 2018. № 2 (11). С. 97-100. URL: <http://apir.org.ua/wp-content/uploads/2018/12/Syrotnikova11.pdf>

Наукові праці, у яких засвідчено апробацію матеріалів дослідження:

1. Сиротнікова Я. Є. Окремі питання щодо існування юридичних фікцій в трудовому праві України. *Юридична осінь 2015 року: зб. тез доповідей та наук., повідомл. учасників всеукр. наук. конф. молодих учених (Харків, 11 листоп. 2015 р.)* / за заг. ред. А.П. Гетьмана. Харків: Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого: Мадрид, 2015. С. 138-140.

2. Сиротнікова Я. Є. Фактичний допуск до роботи в аспекті реалізації юридичної фікції в нормах трудового законодавства. *Актуальні проблеми вдосконалення законодавства та правозастосування: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 26–27 жовтня 2018 року)*. Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Стіна», 2018. С. 57-59.

3. Сиротнікова Я. Є. До питання розмежування понять юридична фікція, правова фікція, фіктивна норма, фіктивність. *Розвиток підприємництва в Україні: безпека здійснення господарської діяльності: збірник наукових праць за підсумками круглого столу* (м. Харків,

14 грудня 2018 р.) / редкол.: В. Б. Родченко, С. В. Глібко. Харків: Право, 2018. С. 219-223.

АНОТАЦІЯ

Сиротнікова Я. Є. Юридичні фікції в трудовому праві України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення». – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України. – Харків, 2019.

У дослідженні здійснено науковий аналіз теоретичних і практичних проблем застосування юридичних фікцій в трудовому праві України. Проаналізовано наукові праці, присвячені юридичним фікціям, досліджено історичні витоки вчення про фікції. Обґрунтовано наявність специфічних рис юридичної фікції, які повною мірою відображають її правову природу.

Доведено, що поняття «юридична фікція», «правова фікція», «норма-фікція» та «фіктивність» не є синонімічними і несуть різне змістове навантаження та підлягають диференціації. Наголошено на тому, що юридична фікція здатна усувати невизначеності у правовому регулюванні та має використовуватись виключно з метою створення правових умов для досягнення оптимального узгодження інтересів учасників трудових і пов'язаних з ними відносин.

Сформульовано авторські визначення понять «юридична фікція в трудовому праві» та «правова фікція в трудовому праві». Здійснено класифікацію норм трудового права, створених із використанням юридичної фікції за різними підставами, крізь призму яких проаналізовано чинне трудове законодавство України. Досліджено зміст нормативних приписів трудового законодавства, які створені за допомогою юридичної фікції, та з'ясовано їх роль у регулюванні суспільно-трудова відносин.

На підставі здобутих теоретичних результатів сформульовано низку пропозицій щодо вдосконалення чинного трудового законодавства із використанням юридичної фікції як засобу юридичної техніки, які можуть бути використані при доопрацюванні проекту Трудового кодексу України.

Ключові слова: юридичні фікції, правові фікції, трудове законодавство, трудові правовідносини, правосуб'єктність, правовий статус суб'єктів трудового права.

АННОТАЦИЯ

Сиротникова Я. Е. Юридические фикции в трудовом праве Украины. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.05 «Трудовое право; право социального обеспечения». – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины. – Харьков, 2019.

В диссертации осуществлен научный анализ теоретических и практических проблем использования юридических фикций в трудовом праве Украины. Проанализированы научные труды, посвященные юридическим фикциям, исследована история развития учений о фикциях.

Обосновано наличие специфических признаков юридической фикции, которые в полной мере отражают ее правовую природу. Доказано, что понятия «юридическая фикция», «правовая фикция», «норма-фикция» и «фиктивность» не являются синонимами, несут разную смысловую нагрузку и подлежат дифференциации.

Сформулировано авторское определение понятия юридическая фикция в трудовом праве как средства юридической техники, которое используется в правотворчестве и признает несуществующее существующим и наоборот путем создания норм трудового права, с целью урегулирования общественно-трудовых отношений и заполнения определенного сегмента в правовом поле. Правовой фикцией считается созданная с помощью юридической фикции норма трудового права, которая в правоприменении становится общеобязательной, неопровержимой и закрепляет факты, существующие независимо от их реального существования.

Отмечено, что юридическая фикция как средство юридической техники способна устранять неопределенности в правовом регулировании и может быть использована исключительно с целью достижения оптимального согласования интересов участников трудовых, и связанных с ними отношений.

Осуществлена классификация норм трудового права, созданных с использованием юридической фикции, по различным критериям. Исходя из результатов классификации, проанализировано действующее трудовое законодательство Украины, исследовано содержание правовых фикций, определена их роль в регулировании социально-трудовых отношений.

На основании полученных теоретических результатов сформулирован ряд предложений по совершенствованию действующего трудового законодательства с применением юридической фикции как средства юридической техники, которые могут быть использованы при доработке проекта Трудового кодекса Украины.

Ключевые слова: юридические фикции, правовые фикции, трудовое законодательство, трудовые правоотношения, правосубъектность, правовой статус субъектов трудового права.

SUMMARY

Syrotnikova Y. E. Legal fictions in the labor law of Ukraine. – Qualifying scientific work on the rights of manuscripts.

Scientific thesis for Legal Sciences Candidate Degree in the Speciality 12.00.05 «Labor Law; Social Security Law». – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2019.

The research is devoted to the scientific analysis of theoretical and practical problems of application of legal fictions in the labor law of Ukraine. Scientific works devoted to legal fictions are analyzed, historical sources of the doctrine of fictions are researched. The presence of specific features of legal fiction, which fully reflect its legal nature, is substantiated.

It is proved that the concept of «legal fiction», «juridical fiction», «norm-fiction» and «fictitiousness» are not synonymous and carry different semantic load and are subject to differentiation. It is noted that legal fiction is able to eliminate uncertainties in legal regulation and should be used solely for the purpose of creating legal conditions to achieve optimal coordination of the interests of participants in labor and related relations.

The author's definitions of the concept «legal fiction in labor law», «juridical fiction in labor law» are formulated. Classification of labor laws, created with the use of a legal fiction for various reasons, in the light of which analyzed the current labor legislation of Ukraine. The content of the regulatory requirements of labor legislation, which are created with the help of legal fiction, is investigated, and their role in the regulation of social and labor relations is clarified.

On the basis of the obtained theoretical results, a number of proposals for improving the current labor legislation with the use of legal fiction as a means of legal equipment that can be used in the finalization of the draft Labor code of Ukraine are formulated.

Keywords: legal fictions, juridical fictions, labor legislation, labor relations, legal personality, legal status of subjects of labor law.

Відповідальний за випуск
кандидат юридичних наук, доцент
Д. М. Кравцов

Підписано до друку 12.03.2019. Формат 60x90 1/16.
Папір офсетний. Віддруковано на різнографі.
Умовн. друк. арк. 0,7. Облік.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 298

Друкарня
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77